

УДК 343.14:343.347

Окушко А. В. – аспірант наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ВСТАНОВЛЕНИХ ПРАВИЛ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН І ПРЕКУРСОРІВ

Досліджено напрями діяльності слідчого щодо виявлення фактів порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Визначено орієнтовний алгоритм процесуальних дій під час досудового розслідування злочинів зазначеної категорії. Висвітлено обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні під час досудового розслідування порушень встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у контексті змісту ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: доказування, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, порушення встановлених правил обігу, слідчі (розшукові) дії.

Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (наркотики), є досить складним і трудоемним процесом. Особливо це стосується виявлення та розкриття всього ланцюга руху наркотиків (від постачальника до споживача), встановлення всіх учасників злочинної групи, а також доказування їх причетності до вчинення цього злочину.

Саме тому метою слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, відкритих за ст. 320 Кримінального кодексу (КК) України [1], є накопичення необхідної кількості якісного доказового матеріалу. Його аналіз дає змогу слідчому визначити всі можливі варіанти події чи системи подій, ретельно спланувати свою роботу, та, заручившись підтримкою

оперативних підрозділів Національної поліції, довести істину в справі в повному обсязі передбаченого кримінальним процесуальним законодавством предмета доказування.

Аналіз слідчої практики досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 320 КК України, засвідчує наявність окремих проблем організаційного й тактичного значення щодо збирання доказової інформації. Зокрема, оскільки диспозиція вказаної статті має бланкетний характер, слідчим не завжди вдається зафіксувати, які саме норми було порушено, чи могли вони спричинити нестачу наркотиків у великих розмірах, призвести до викрадення, привласнення, вимагання наркотиків або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем. До того ж, значну кількість порушень встановлених правил обігу наркотиків вчиняють шляхом неналежного ведення відповідної документації щодо процесу обігу наркотиків у медичному закладі, на фармакологічному чи сільськогосподарському підприємствах, які у встановленому порядку вирощують наркотиковмісні рослини. Унаслідок цього до провадження слідчих (розшукових) дій не завжди залучають фахівців відповідного профілю.

Попри наявність значної кількості публікацій та активне здійснення наукових досліджень з проблем протидії незаконному обігу наркотиків, зокрема розслідування злочинів цієї категорії, на сьогодні залишається недостатньо вивченим такий напрям, як особливості доказування порушення правил обігу наркотиків. Окремі аспекти виявлення та розслідування злочинів вказаної категорії висвітлювали у своїх працях Д. Й. Никифорчук, М. О. Сергатий, І. В. Смирнова, О. М. Стрільців, В. Л. Чернишов та ін.

Мета статті полягає у визначенні особливостей доказування порушення правил обігу наркотиків під час досудового розслідування.

Вище вже було зазначено, що диспозиція ст. 320 КК України має бланкетний характер. Для правильного її застосування слід з'ясувати, які саме правила було порушено. Причому потрібно зважати на те, що загальні правила обігу наркотиків встановлено Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [2], а також відповідними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України [3–5], міністерств і відомств [6; 7]. Зокрема, суб'єкти господарювання – юридичні особи незалежно від їх

організаційно-правової форми та форми власності провадять діяльність з обігу наркотиків за умови наявності відповідної ліцензії на право здійснення господарської діяльності, пов'язаної з розробленням, виробництвом, виготовленням, зберіганням, перевезенням, придбанням, увезенням на митну територію України, вивезенням за межі її митної території, відпуском, знищенням наркотиків (повністю або частково), відповідно до напрямів діяльності. Ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом наркотиків, здійснює Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками [8]. Отримані підприємствами, установами та організаціями наркотики мають бути відповідно обліковані в спеціальних журналах (книгах) предметно-кількісного обліку, що пронумеровані, прошнуровані, скріплені печаткою підприємства, установи чи організації та підписом керівника.

Додатково ведуть журнали (книги) внутрішнього обліку наркотиків, які використовують для виробництва та виготовлення наркотичних (психотропних) лікарських засобів, на постах відділень, підрозділів, цехів підприємств, установ, організацій. Відпуск громадянам наркотиків здійснюють через аптечні заклади за рецептом лікаря, який виписує на спеціальних рецептурних бланках форми № 3.

Встановлені правила обігу наркотиків може бути порушено шляхом як дії (наприклад, здійснення відпуску наркотиків за неналежного оформлення документів), так і бездіяльності (ухиляння від ведення обліку наркотиків за встановленою формою тощо).

Склад злочину, визначеного ст. 320 КК України, відрізняється від злочинів, передбачених ст. 307 і 309–311 КК України, тим, що в цьому разі виробництво, виготовлення, зберігання, перевезення чи пересилання наркотиків, посів або вирощування маку снотворного чи конопель (та інші дії) здійснюють на законних підставах, але з порушенням правил обігу таких засобів, речовин або рослин.

Аналіз слідчої практики дає змогу визначити основні способи порушення встановлених правил обігу наркотиків, а саме: фальсифікація або несвоєчасне внесення відповідної інформації про обіг наркотиків у документи обліку і звітності; заміна або виготовлення фіктивних документів, у яких фіксують обіг наркотиків; передчасне знищення документів, де відображено

операції з наркотиками; залучення до обігу наркотиків осіб, які не отримали відповідного дозволу; зберігання наркотиків у місцях та приміщеннях, що не відповідають передбаченим нормам, тощо.

Типові матеріальні сліди злочину, імовірні місця їх знаходження як елемент криміналістичної характеристики, порушення встановлених правил обігу наркотиків тісно пов'язані зі способами їх учинення та приховування. Відомості про їх учинення наявні в документах, що відображають службову діяльність. З них можна дізнатися про повний цикл обігу наркотиків (від виготовлення та знищення) на підприємствах, установах, організаціях, з'ясувати характер службової діяльності, порядок документообігу, діловодства, технології, завдяки чому виявити порушення. Також джерелами відомостей про обставини порушення встановлених правил обігу наркотиків можуть бути дані щодо вищих і суміжних підприємств, установ і організацій, покази свідків чи співучасників злочину тощо.

План розкриття порушення встановлених правил обігу наркотиків залежить від змісту й кількості версій, особливості їх перевірки. Алгоритм процесуальних дій зазвичай є таким:

1) реєстрація заяви чи повідомлення про факт учинення злочину, тобто порушення встановлених правил обігу наркотиків певним суб'єктом господарської діяльності, внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочато розслідування. Зазвичай такою підставою є повідомлення, яке надходить від оперативного підрозділу Національної поліції (ст. 214 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України);

2) обшук місця (приміщення), де вчиняли порушення встановлених правил обігу наркотиків. У кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів на етапі здійснення першочергових слідчих (розшукових) дій доцільно проводити обшук, а не огляд приміщення, де згідно з отриманою інформацією, порушуються встановлені правила обігу наркотиків. Це зумовлено тим, що значну кількість документів, які регламентують порядок обігу наркотиків, слід зберігати відповідно до встановлених норм [5] у сейфі чи металевому ящику. Таким чином, доступ і подальше вилучення таких документів у межах здійснення огляду інколи може бути неможливим без відповідної ухвали судді. Необхідність отримання такої ухвали під час огляду приміщень суб'єкта

господарювання, який порушує встановлені правила обігу наркотиків, може призвести в окремих випадках до втрати доказової інформації. Водночас здійснення обшуку, а не огляду, дає змогу слідчому не лише виявляти та вилучати відповідні документи, а й відкривати різні сховища та приміщення, де можуть зберігатися не обліковані наркотики, поживні залишки обмолоту наркотиковмісних рослин та інші докази злочинної діяльності (ст. 254 КПК України);

3) огляд вилучених предметів і документів, їх вивчення з метою виявлення фактів порушення встановлених правил обігу наркотиків суб'єктом господарської діяльності. Під час вивчення документів слід з'ясувати такі обставини:

- службовий статус особи, яка може бути причетна до вчинення діяння, зокрема інформацію про те, чи є вона службовою особою або чи виконувала вона функції, пов'язані з обігом наркотиків, матеріальною відповідальністю, документообігом тощо;

- коло і зміст службових прав та обов'язків особи, яка обіймає цю посаду;

- умови та особливості діяльності суб'єкта господарської діяльності, де було порушено встановлені правила обігу наркотиків;

- характер дій або бездіяльності службової особи;

- час і місце вчинення злочину;

- злочинний спосіб і механізм учинення та приховання злочину;

- фактичні дії, які ця службова особа виконувала;

- причиновий зв'язок між діями службової особи з порушенням встановлених правил обігу наркотиків та шкідливими наслідками, що наступили;

- факти, що призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотиків або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем;

- розмір шкоди, заподіяної злочинними діями службової особи (кількість наркотиків, які потрапили в незаконний обіг, спричинені цим шкода та наслідки);

- факти й частоту вчинення службових порушень (епізодичність, систематичність);

- зв'язок з іншими злочинами (збут наркотиків, розкрадання наркотиків тощо) (ст. 237 КПК України);

4) допит свідків про факти й обставини порушення встановлених правил обігу наркотиків суб'єктом господарської

діяльності, а також обставини, що спричинили цей злочину (ст. 225 КПК України);

5) затримання особи, яку підозрюють у порушенні встановлених правил обігу наркотиків, та повідомлення їй про підозру (ст. 208 КПК України);

6) допит затриманої особи, під час якого встановлюють не тільки обставини порушення встановлених правил обігу наркотиків, а й обставини, які цьому сприяли, а також мотиви та мету вчинення злочину тощо (ст. 224 КПК України);

7) обшук за місцем проживання підозрюваної особи, її співучасників або в будь-якому іншому місці можливого зберігання документів, що підтверджують злочинну діяльність (ст. 234 КПК України);

8) призначення та проведення судових експертиз, вивчення й використання експертних висновків під час здійснення слідчих (розшукових) дій (ст. 101, 102, 242 КПК України).

Зважаючи на зміст ст. 91 КПК України [9], обставинами, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні під час досудового розслідування порушень встановлених правил обігу наркотиків, можна вважати:

1. Час (період) учинення порушення встановлених правил обігу наркотиків (встановлюють за результатами вивчення вилученої документації, а також під час допиту підозрюваної особи та свідків).

2. Місце вчинення порушення встановлених правил обігу наркотиків (встановлюють унаслідок проведення обшуку (огляду) приміщень та інших місць, де відбувався обіг наркотиків, вивчення вилученої документації, під час допиту підозрюваної особи та свідків).

3. Спосіб учинення порушення встановлених правил обігу наркотиків – порушення правил виробництва, виготовлення, переробки, зберігання, обліку, відпустку, реалізації, продажу, розподілу, перевезення, пересилки, придбання, використання, ввезення, вивезення, знищення наркотиків, посіву або вирощування маку чи конопель (визначають шляхом вилучення в затриманого наркотиків, які були предметом порушення встановлених правил їх обігу, вивчення вилученої документації, допиту підозрюваної особи та свідків). Ці дані відображають у відповідних протоколах інших слідчих (розшукових) дій, якщо такі проводили.

4. Належність вилучених предметів до наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (встановлюють завдяки проведенню відповідних експертиз).

5. Наявність на вилучених документах слідів особи, яка вчинила порушення встановлених правил обігу наркотиків (з'ясовують за результатами проведених відповідних експертиз).

6. Винність особи у вчиненні злочину, форма її вини, мотив і мета вчинення порушення встановлених правил обігу наркотиків (встановлюють унаслідок проведення слідчих (розшукових) дій, передусім обшуку (огляду) місця вчинення злочину, а також інших місць, де зберігали документи чи інші докази, допиту підозрюваної особи та свідків, проведення експертиз тощо).

7. Вид і розмір шкоди, якої завдано внаслідок порушення встановлених правил обігу наркотиків, – кількість наркотиків, з якими здійснювали незаконні дії: малий, середній, великий, особливо великий розмір (на ці обставини вказують результати проведених відповідних експертиз).

8. Обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчинення злочину, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (встановлюється за результатами проведення обшуку (огляду) приміщень та інших місць, де здійснювався обіг наркотиків чи зберігались відповідні документи; результатів вивчення вилученої документації; під час допиту підозрюваної особи та свідків).

9. Інші слідчі (розшукові) дії, які проводять залежно від слідчої ситуації, яка склалася, та наявних слідчих версій.

Отже, оскільки диспозиція ст. 320 КК України має бланкетний характер, під час досудового розслідування слідчому необхідно сконцентрувати свою увагу на встановленні того, які саме норми та правила було порушено. Аналіз слідчої та судової практики засвідчує, що основними способами порушення встановлених правил обігу наркотиків є: фальсифікація або несвоєчасне фіксування відповідної інформації в документах обліку й звітності; заміна або виготовлення фіктивних документів, у яких фіксують окремі етапи обігу наркотиків; передчасне знищення документів; залучення до обігу наркотиків осіб, які не отримали відповідного дозволу; зберігання наркотиків

у місцях та приміщеннях, які не відповідають передбаченим нормам, тощо.

Розроблений алгоритм слідчих (розшукових) дій дає можливість встановити обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні під час досудового розслідування порушення встановлених правил обігу наркотиків, з огляду на зміст ст. 91 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

2. Про наркотичні засоби, психотропні речовини : Закон України від 15 лют. 1995 р. № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.

3. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 квіт. 2016 р. № 282 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 30. – Ст. 1209.

4. Умови запобігання розкраданню рослин, включених до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1026 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 91. – Ст. 3024.

5. Про затвердження Порядку придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 трав. 2013 р. № 333 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 37. – Ст. 1303.

6. Порядок організації охорони об'єктів і приміщень, у яких культивуються, використовуються, зберігаються та знищуються

нарковмісні рослини, а також використовується, зберігається та знищується отримана з них готова продукція чи відходи таких рослин : наказ МВС України 27 жовт. 2010 р. № 507 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 19. – Ст. 811.

7. Вимоги до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин : наказ МВС України від 15 трав. 2009 р. № 216 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 63.

8. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2015 р. № 647 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 72. – Ст. 2354.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.

Стаття надійшла до редколегії 06.01.2017
